

Begrijpen én oordelen

Slotwoord op de Spinozadag 2010 van de Amsterdamse Spinozakring
Paradiso, 14 november 2010

Rob Hartmans

‘Het menselijk handelen niet bespotten, niet betreuren, niet veroordelen, doch begrijpen.’ Het motto van deze middag is inmiddels herhaaldelijk besproken en becommentarieerd. Toen de Amsterdamse Spinoza Kring mij verzocht een afsluitend woord te spreken, en mij vertelde wat het motto van de middag zou zijn, moest ik even nadenken. Want hoe hoog ik Spinoza ook heb zitten, hier ben ik het eigenlijk niet mee eens.

Natuurlijk moet je over het algemeen proberen het menselijk handelen te begrijpen, maar wil dat zeggen dat je niet mag treuren over wat mensen elkaar aandoen? Hoe zit het bijvoorbeeld met de massamoorden tijdens de Joegoslavische burgeroorlog, of de genocide in Rwanda, of met terroristische aanslagen, of met de onderdrukking van vrouwen in islamitische landen? Mag je dat niet betreuren, mag je daar niet over oordelen?

En hoe zit dat eigenlijk met ridicuul menselijk gedrag? Neem nu afgelopen zomer, het wereldkampioenschap voetbal. Om mij heen zag ik hoe volwassen mensen, die evenals ik beschikken over stemrecht en die soms een behoorlijke opleiding hadden genoten, zich gingen uitdossen in oranje, rare mutsen en klompen op hun hoofd zetten, en net zo lang op zogenoemde vuvuzela’s bliezen dat ik geneigd was deze toeters bij hen in niet nader te noemen lichaamsopeningen te rammen. En als het clubje veel te veel geld verdienende jongelui, genaamd het Nederlands Elftal, een potje voetbal won, begonnen deze mensen als waanzinnigen rond te dansen. En toen Nederland uiteindelijk geen kampioen werd, waren diezelfde ‘oranjefans’ dagenlang van de leg, om uiteindelijk toch weer op uitzinnige wijze te vieren dat ‘wij’ tweede waren geworden. En daar zou ik niet de draak mee mogen steken?

Ik ben het met Spinoza eens dat je voor zover mogelijk moet proberen het menselijk handelen te begrijpen. Wat Rwanda betreft moet je je dan verdiepen in de geschiedenis van Afrika, de rol van het kolonialisme, de nationale en etnische scheidslijnen die dwars door elkaar heen lopen, de frustraties van de Hutu’s, de rol van de internationale gemeenschap – maar zelfs nadat ik dat allemaal heb gedaan, begrijp ik uiteindelijk toch niet waarom 800.000 mensen met kapmessen zijn afgeslacht. En van voetbal snap ik helemaal niets, maar dat wil ik ook graag zo houden. Tegelijkertijd heb ik evenmin behoefte om de Oranjegekte te veroordelen, terwijl een veroordeling van het bloedbad in Rwanda nogal gratis zou zijn, omdat ik volkomen buitenstaander ben.

Toen ik nadacht over het Spinoza-citaat en probeerde te kijken wat ik hier als historicus mee kan, moest ik in eerste instantie denken aan Golo Mann. Hij was de jongste zoon van Thomas Mann en ging in tegenstelling tot zijn broer Klaus niet de concurrentie met de gelauwerde vader aan en werd dus geen romanschrijver maar historicus. Geboren in 1909 en overleden in 1994 werd zijn leven uiteraard getekend door één centrale, traumatische ervaring: het Derde Rijk.

Voor Golo Mann, diens generatiegenoten en vele historici luidt de centrale vraag: hoe was het mogelijk dat in dit hoogbeschaafde land, dat wetenschap en cultuur hoog in het vaandel had, een monsterachtig regime aan de macht kwam?

Er zijn bibliotheken volgeschreven over de politieke, economische, sociale en culturele factoren die een rol speelden bij de opkomst van Hitler. Er is uitgebreid geprobeerd te begrijpen hoe het mogelijk is geweest. Maar in de ogen van Mann kon dit begrijpen ook ontaarden in 'begrip hebben vóór', en dat was voor hem een onverdraaglijke gedachte. Mann beriep zich graag op een uitspraak van de Engelse negentiende-eeuwse historicus Lord Acton. Deze had de bekende uitspraak van Mme. De Staël, *Tout comprendre, c'est tout pardonner* omgedraaid, en stelde: *'To understand all is to judge all.'* Wie begrijpt wat er is gebeurd, spreekt daarmee ook een oordeel uit. En Golo Manns verklaring voor de opkomst van Hitler wás ook tegelijkertijd een oordeel: de belangrijkste oorzaak was 'morele verzaking'.

Het Duitse volk had moreel gefaald, had zijn eigen waarden en normen opzij geschoven, had zich om tal van redenen – materieel gewin, machtshonger, jaloezie, frustratie, superioriteitsgevoelens enz. – op een hellend vlak begeven. De arbeidersklasse had het socialistische ideaal van solidariteit en rechtvaardigheid opzij gezet, of althans uitsluitend van toepassing verklaard op 'ariërs'; de meerderheid van de lutheranen had van Christus een Duitse nationalist gemaakt; en de zogenoemde *Bildungsbürger*, de culturele elite van Duitsland, had het verheven beschavingsideaal ondergeschikt gemaakt aan het behoud van hun maatschappelijke positie. Uiteraard waren er in al deze categorieën dappere uitzonderingen te vinden, maar als collectief had men moreel gefaald.

Wie deze situatie vergelijkt met het heden, waagt zich op glad ijs. Uiteraard lijkt de huidige situatie in economisch, politiek, cultureel en sociaal opzicht niet volledig op de jaren dertig. Maar niettemin is het nuttig de vergelijking te maken. Ook nu is het nodig om te proberen te begrijpen wat er gebeurt.

Ik probeer te begrijpen waarom mensen PVV stemmen.

Ik probeer te begrijpen waarom er zoveel onvrede is in een land dat objectief gezien tot de meest welvarende, rechtvaardige en goed georganiseerde landen ter wereld behoort.

Ik probeer te begrijpen waarom Wilders consequent doelbewust liegt (hij weet immers anders goed dat er momenteel geen 'massa-immigratie is', dat er geen sprake is van 'islamisering').

Ik probeer te begrijpen waarom mensen er toch intuïnen.

Ik probeer te begrijpen waarom zelfs tegenstanders als Femke Halsema begripen als 'islamisering' in de mond nemen.

Ik probeer te begrijpen waarom Rutte en Verhagen, die als afgestudeerde historici toch beter zouden moeten weten, zich hebben uitgeleverd aan een partij die enkele fundamentele van de rechtsstaat wil aantasten.

Ik probeer te begrijpen waarom de VVD en het CDA niet begrijpen dat Wilders niet getemd zal worden maar steeds verder zal radicaliseren.

Voor al deze verschijnselen kan ik tal van redenen bedenken. Ik kan begrijpen waarom mensen zo handelen. Maar mag ik dit niet betreurenswaardig vinden, zou ik er niet de spot mee mogen drijven, mag ik er geen (negatief) oordeel over uitspreken? Bovendien: hoezeer ik ook mijn best doe, ik begrijp werkelijk niet dat mensen niet begrijpen dat een dergelijke politiek uiteindelijk desastreuze gevolgen zal hebben.

Spinoza geeft toe dat het naleven van zijn eigen advies heel moeilijk is. Professor Steenbakkers heeft laten zien dat hij het er zo vaak over heeft, dat het wel een probleem geweest moet zijn. Wat Spinoza ons aanbeveelt lijkt mij een lovenswaardig streven in een samenleving waarin geen al te gekke dingen gebeuren, in een samenleving die niet bedreigd wordt. Het is een mooi uitgangspunt, een ideaal waarnaar je streeft, maar zoals bij elk ideaal zal je moeten kijken of het haalbaar is, en of je geen concessies moet doen.

Uiteraard is het zo dat als je je volledig overgeeft aan de dingen die hij afkeurt, je verkeerd bezig bent. Als je over alles treurt, word je een soort kluizenaar die in afzondering jammert over de zondige wereld. Als je alles bespot, word je een soort Theo van Gogh, die steeds verder moet gaan, steeds grover moet worden om nog gehoord te worden. En als je het overgrote deel van het menselijk handelen veroordeelt, word je een cynicus, word je machteloos, schiet je je doel voor bij. Maar soms is treurnis wel degelijk op zijn plaats, soms kan spot verhelderend en reinigend werken, en soms kun je niet om een scherp oordeel heen.

Wat je momenteel om je heen kunt zien, is dat mensen het oordelen beginnen te vermijden, dat er een glijdende schaal is. Die 1,5 miljoen PVV-stemmers, dat zijn toch niet allemaal fascistten? Misschien zijn we wel te ver doorgesloten in denken over grondrechten en rechtsstaat en wordt het tijd dat eindelijk de meerderheid zijn zin krijgt? Laten we Wilders toch absoluut niet vergelijken met verwerpelijke politici uit vroeger tijden, want hoewel hij zelf niet anders doet, moet je hem niet 'demoniseren'. Hij mag dan bijna één miljoen landgenoten wegzetten als aanhangers van een totalitaire, levensgevaarlijke ideologie, hij mag dan beweren dat moslims die zich net als Ahmed Marcouch gematigd en verlicht voordoen in werkelijkheid takkiyya plegen en dus liegen, maar over hem kun beter niets lelijks zeggen.

Eigenlijk zie ik de opmerking van Spinoza een beetje als de oproep van Jezus: Lucas 6:29; 'Slaat iemand u op de wang, keer hem ook de andere toe, neemt iemand u uw mantel af, laat hem ook het hemd nemen.' Dit lijkt me niet altijd een goed plan. Pacifisme is in sommige omstandigheden niet te rechtvaardigen. Tegen echte vijanden moet je je gewapenderhand verdedigen. Je kunt niet keer op keer toegeven aan de barbaren, in de hoop dat ze op een dag verzadigd zijn. Want een kenmerk van barbaren is nu eenmaal dat ze nooit genoeg hebben. Na je mantel, willen ze niet alleen je hemd, maar ook de rest van je ondergoed, je portemonnee, en de sleutels van je auto en je huis. Of zoals de Britse conservatieve premier Harold Macmillan ooit zei: *'One cannot always pacify lions by throwing them Christians.'*

Maar om terug te keren naar de uitspraak van Spinoza: in het dagelijks verkeer is zijn advies doorgaans heel zinvol, vormt zij een basis voor het op een beschaafde wijze met elkaar omgaan. In confrontatie met lieden die enkele fundamenten van onze beschaving willen aantasten, zal dit zich echter tegen je keren. Zij spotten wel, zij veroordelen wel mensen, en zij proberen jou alleen te begrijpen om op die manier je zwakke plek te vinden.

Tegenover deze mensen moet je een duidelijke streep in het zand trekken, moet je een tegenmacht vormen. Want één ding zag Spinoza heel duidelijk: 'iemand heeft zoveel recht als zijn macht reikt' (*Tractatus politicus*, 2-8) Wie machteloos is, is daarmee ook rechteloos. Wie zich passief opstelt, heeft bij voorbaat verloren.

Spinoza was uiteraard een pleitbezorger van redelijkheid en tolerantie, maar hij was geen doetje. Isaiah Berlin, een van de grootste liberale filosofen van de twintigste eeuw, noemde Spinoza dan ook een *surprisingly tough-minded political thinker*.

Spinoza was geen bange man, hij durfde tegen de stroom in te denken. Wel was hij een voorzichtig man. Spinoza's zegel bestond niet alleen uit diens initialen en de afbeelding van een roos met forse doornen, maar tevens uit het Latijnse woord *caute*: wees behoedzaam. Behoedzaamheid is een deugd, maar een deugd die niet moet omslaan in de ondeugd lafheid, in het weglopen voor de problemen. Spinoza liep niet weg, maar ging met zijn filosofie de confrontatie aan. Hij was een moedig man. En als we in deze tijden ergens behoefte aan hebben, dan is aan het moed.

© Rob Hartmans
14 november 2010